

VYTIS VALATKA

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Lietuva
Vilnius Gediminas Technical University, Lithuania

SCHOLASTINĖ LOGIKA LIETUVOJE: STRUKTŪRA, OBJEKTAS IR FORMA

Scholastic Logic in Lithuania: Structure, Object and Form

SUMMARY

This text continues a cycle of articles devoted to general topics of scholastic logic in Lithuania. The first article of the cycle (Valatka 2020) investigated the beginning of the above mentioned logic and analyzed its method and argumentation technique. This article, in turn, analyzes structure, object and form of scholastic logic in Lithuania. The author of the article concentrates on the object of the parts of this logic, namely, minor logic, or dialectics, and major logic. The article comes to conclusion that both dialectics and major logic regarded three operations of human intellect (apprehension, proposition and reasoning) as its proper object. Dialectics was interested in the forms of these operations; therefore this part of scholastic logic can be considered a certain equivalent of modern formal logic. Meanwhile, major logic concentrated on contents of those operations. Hence, we can understand it as the scholastic theory of cognition. The article also concludes that works of scholastic logic in Lithuania were not independent and authentic texts. Due to role of authorities in scholastic method, treatises, manuals, logic courses were commentaries on the treatises of Aristotle and the other authorities of scholastic logic in the spirit of certain scholastic trends or even eclecticism.

SANTRAUKA

Šis tekstas pratęsia ciklą straipsnių, skirtų bendrajai scholastinės logikos Lietuvoje problematikai. Pirmajame ciklo straipsnyje (Valatka 2020) nagrinėtas šios logikos pradžios klausimas, jos tyrimo metodas ir taikoma įrodinėjimo technika. Šiame straipsnyje analizuojama scholastinės logikos Lietuvoje struktūra, objektas ir forma. Straipsnio autorius susitelkia ties šios logikos dalių – mažosios logikos, arba dialektikos, ir didžiosios logikos – objektu. Prieinama prie išvados, kad tiek dialektika, tiek didžioji logika savo objektu laikė tris žmogiškojo mąstymo veiksmus: sąvokinį supratimą, teiginį ir samprotavimą. Dialektiką domino šių veiksmų forma, todėl ji laikytina tam tikru šiuolaikinės formaliosios logikos atitikmeniu. O didžioji logika susitelkė

RAKTAŽODŽIAI: dialektika, didžioji logika, sąvokinis supratimas, teiginys, samprotavimas, Aristotelis.

KEY WORDS: dialectics, major logic, apprehension, proposition, reasoning, Aristotle.

ties minėtų veiksmų turiniu, todėl ją galime laikyti scholastine pažinimo teorija. Taip pat tvirtinama, kad scholastinės logikos Lietuvoje autorių kūriniai nebuvo savarankiški ir autentiški tekstai. Dėl scholastinio metodo autoritarizmo šios logikos traktatai, vadovėliai ir paskaitų kursai buvo įvairių scholastikos srovių ar netgi eklektizmo pateikiami Aristotelio ir kitų scholastinės logikos autoritetų traktatų komentarai.

ĮVADAS

Išnagrinėjus Lietuvos scholastinėje logikoje taikytą metodologiją, natūralu pereiti prie šios logikos tyrimo objekto. Vis dėlto išsami jo analizė neįmanoma neišnagrinėjus pačios scholastinės logikos struktūros. Juk kiekvieną mokslą sudaro bent keletas teorijų, dalių, disciplinų ir pan. Kiekviena šių teorijų, dalių ar disciplinų turi atskirą, jos specifiką atitinkantį (aristoteline kalba kalbant, rūšinį) objektą, tiesa, kartu išlaiko bendrąsias (t. y. gimines) konkretaus mokslo bendrojo objekto charakteristikas. Scholastinė logika Lietuvoje taip pat nelaikytina jokia išmintimi. Kaip ir visa tuometė europinė

scholastinė logika, ji susidėjo iš dviejų disciplinų: mažosios logikos, arba dialektikos (*logica minor sive dialectica*), ir didžiosios logikos (*logica maior*), arba tiesiog logikos (*logica*). Tokią scholastinės logikos struktūrą puikiai iliustruoja Vilniaus universiteto profesorius Jokūbo Ortizo (Diego Ortiz, Iacob Ortizius) 1596–1597 m. universitete skaitytas logikos paskaitų kursas (Ortizius, 1596–1597), kuris susideda iš dialektinės dalies (*In universam Aristotelis Logicam Summula*) ir didžiąjai logikai priskiriamos dalies (*In universam Aristotelis logicam commentarii cum questionibus*)¹.

MAŽOSIOS LOGIKOS, ARBA DIALEKTIKOS, OBJEKTAS

Kaip jau minėta, pirmoji scholastinės logikos disciplina buvo dialektika. Ji iš esmės buvo taisyklingo mąstymo teorija. Ją galime laikyti tam tikru šiuolaikinės logikos atitikmeniu, nes jos objektas buvo ne kas kita, kaip protavimo, arba loginė minties forma (Plečkaitis 2004: 319). Dar tiksliau kalbant, dialektika analizavo tris žmogiškojo mąstymo veiksmus – sąvokinių supratimą (*apprehensio*), sprendinį, arba teiginį (*judicium sive propositio*), bei samprotavimą arba silogizmą (*discursus sive syllogismus*), susitelkdamas ties šių mąstymo operacijų forma. Čia buvo aiškinami bendrieji sąvokų, terminų, teiginių, samprotavimų, apibrė-

žimų, skirstymų etc. principai; mokoma, kaip iš vieno teiginių taisyklingai gauti kitus ir t. t. Tokiu būdu dialektikai buvo būdinga grynai loginė problematika, nes šiuolaikinis logikos mokslas savo objektu laiko būtent mąstymo formą.

Būtina pabrėžti, kad scholastinė dialektika buvo aukšto lygio loginė sistema. Tiesa, ši scholastinės logikos dalis dar netaikė formalizavimo metodo, kitaip sakant, loginės simbolikos. Būtent teiginiai, samprotavimai, logikos dėsniai bei kitos loginės išraiškos dialektikoje turėjo įprastos šnekamosios kalbos pavidalą. Vis dėlto net ir nenaudodami formalizavimo metodo scholastinės logikos kū-

rėjai pasiekė solidžių rezultatų. Štai vienas žymiausių Lietuvos filosofijos istorijos tyrinėtojų prof. Romanas Plečkaitis, remdamasis Vilniaus universiteto profesorių Čirskio (Czyrski, 1668–1669), Kriugerio (Kruger, 1701–1702) ir kitais universitete skaitytais dialektikos kur-

sais, įrodė, kad scholastinė dialektika – tai šiuolaikinės formaliosios logikos teorijų (teiginių logikos, loginių klasių teorijos, modalinės logikos, loginės sekos teorijos, semiotikos ir loginės semantikos) užuomazgos (Plečkaitis 1976: 112; Plečkaitis 2004: 320).

INTELEKTO PIRMOJO VEIKSMO AIŠKINIMAS DIDŽIOJOJE LOGIKOJE

Antrosios scholastinės logikos dalies – didžiosios logikos, arba tiesiog logikos, – objektas taip pat buvo trys žmogiškojo mąstymo veiksmi. Ši disciplina taip pat siekė suformuluoti taisykles, kuriomis remdamasis žmogiškasis mąstymas galėtų pasiekti savąjį tikslą, tai yra atrasti tiesą. Tačiau didžioji logika minėtas mąstymo operacijas tyrė kiek kitu aspektu nei dialektika. Pastaroji susitelkė ties žmogiškojo mąstymo forma, o didžioji logika daugiausia dėmesio skyrė šio mąstymo turiniui. Pirmoji siekė atrasti taisyklingo mąstymo dėsnius, o antroji pretendavo pateikti teisingo mąstymo principus ir taisykles. Tad didžiąją logiką turėtume laikyti scholastine pažinimo teorija, tyrusia bendruosius pažinimo principus kaip esmingiausius pažintinio turinio dėsningumus.

Aiškindama pirmąjį mąstymo veiksmą, didžioji logika rėmėsi bendrųjų daiktinių prigimčių – universalijų (universalia) – teorija. Šios teorijos pagrindu buvo įrodinėjama, kad sąvokinio suvokimo, lygiai kaip ir intelektualinio pažinimo pirminis objektas yra būtent minėtosios universalijos. Taip pat čia buvo diskutuojama, ar universalijos yra realios būtytys (entia realia), ar, atvirkščiai, joms galime priskirti tik proto esinių

(entia realia) statusą; analizuojamos esminės universalijų savybės ir t. t. Pati universalijų teorija buvo papildoma vadinamųjų Porfirijo penkių žodžių, arba predikabilių (praedicabilia), bei Aristotelio kategorijų, arba predikamentų (praedicamenta), aptarimu. Svarbu pažymėti, kad predikabiliai ir predikamentai čia turėjo bendriausių universalijos giminių statusą, kitaip sakant, jie buvo suprantami kaip bendriausios sąvokos, kuriomis privalo vykti tiek sąvokinis, tiek ir bet kuris kitas intelektinis bet kurios būties pažinimas². Tad žmogaus intelekto pirmojo veiksmo interpretacijoje didžioji logika susitelkė ties šio veiksmo turiniu³.

Kita vertus, negalima paneigti ir glaudaus didžiosios logikos ryšio su dialektika – šios dėsniai didžiojoje logikoje buvo taikomi nustatant santykius tarp predikabilių ir kategorijų. Štai siekdami įrodyti predikavimo santykį tarp giminės ir rūšies predikabilių, didžiosios logikos kūrėjai samprotaudavo šitaip: „Tas, kas egzistuoja kame nors kitame kaip pastarojo esmė, yra ir tam kitam priskiriamas kaip jo esmė. O giminė egzistuoja rūšyse kaip jų esmė. Vadinasi, giminė predikuojama rūšims kaip jų esmė“ (Smiglecius 1987: 71). Akivaizdu, kad tokia išvada

buvo gaunama taikant pirmosios silogizmo figūros pirmąjį modusą (BARBARA), kuris scholastinėje dialektikoje buvo ži-

nomas šiuo bendruoju pavidalu: „Kiekvienas A yra B; kiekvienas C yra A; vadinasi, kiekvienas C yra B.“

INTELEKTO ANTROJO IR TREČIOJO VEIKSMO INTERPRETACIJA DIDŽIOJOJE LOGIKOJE

Aptardama pirmąjį mąstymo veiksmą, didžioji logika daugiausia dėmesio skyrė jo turiniui, o antrosios ir trečiosios intelekto operacijos analizėje buvo šiek tiek grįžtama ir prie šių operacijų formos. Mat kaip ir dialektikoje, didžiojoje logikoje buvo pateikiami loginio kvadrato dėsniai, pagal kuriuos skirtingas logines jungtis turintys sudėtiniai teiginiai (konjunkcijos, disjunkcijos etc.) ir jų neiginiai išvedami vienas iš kito bei pakeičiami lygiavertėmis išraiškomis. Lygiai kaip ir dialektikoje, didžiojoje logikoje kalbėta apie taisyklingas silogizmo figūras ir modusus. Tačiau net ir antrojo bei trečiojo intelekto veiksmų tyrime didžioji logika susitelkė ties šių operacijų turiniu⁴. Štai analizuodama teiginio prigimtį, logika daug vietos skyrė jo sudedamųjų dalių – daiktavardžio (nomen) ir veiksmožodžio (verbum) – reikšmės klausimui. Tiksliau kalbant, siekta išsiaiškinti, kokia reikšmė būdinga šiems teiginio elementams, juos imant skyriumi, ir kaip ji pasikeičia, jiems susijungus į teiginį. Antrojo intelekto veiksmo analizėje didžioji logika daugiausia dėmesio skyrė ne teiginiams kaip tokiems, o būtiniams teiginiams (propositiones necessariae), tai yra visada teisingiems teiginiams, būtent tokius teiginius laikydama bet kurio į moksliskumą pretenduojančio pažinimo dalimis. Aptariant būtinus teiginius buvo analizuojami būtini šių teiginių kriterijai; siekta atsakyti į klausimą,

ar tam, kad koks nors teiginys taptų visuotine tiesa, greta kitų sąlygų būtina ir reali to teiginio objekto egzistencija etc.

Trečiojo mąstymo veiksmo analizę didžioji logika paprastai taip pat pradėdavo grynai epistemologiniu klausimu. Pastarojo pagrindu buvo bandoma išsiaiškinti, ar, kaip mano Platonas, diskursyvaus, tai yra silogistinio, pažinimo turinys yra kadaise jau įgyto pažinimo turinio anamnezė, ar, priešingai, diskursyvus pažinimas – tai visiškai naujas pažinimo etapas, išvedamas iš anksčiau įgytojo pažinimo. Tada, aptarusi esminius samprotavimo požymius, didžioji logika susitelkdavo ties viena silogizmo rūšių – įrodymu. Būtent šis įrodomasis silogizmas, susidedantis iš būtinų, tai yra visada teisingų teiginių, scholastinėje logikoje turėjo svarbiausios samprotavimo rūšies statusą. Mat scholastinė logika būtent šį silogizmą laikė tokiu pažinimo įrankiu, kurio rezultatas yra mokslinis pažinimas (scientia). Šis taip pat buvo plačiai aptariamasis didžiojoje logikoje, todėl galima tvirtinti, jog ši logika aprėpė ir tam tikrą bendrąją mokslo teoriją. Ši scholastinė mokslinio pažinimo teorija analizavo mokslo santykį su tikėjimu, nuomone ir kitomis žmogiškojo pažinimo formomis, nagrinėjo juslinio patyrimo (experientia) ir patyriminio stebėjimo (experimentum) vaidmenį mokslinio pažinimo procese, pateikė išplėstą aristotelinę mokslų klasifikaciją ir t. t. Tad aki-

vaizdu, kad nors didžioji logika ir susidurdavo su grynai logine problematika, vis dėlto svarbiausią vietą čia užėmė epistemologiniai ir filosofiniai mąstomosios veiklos klausimai. Būtent dėl to ši antroji scholastinės logikos disciplina buvo vadinama ne tik didžiąja logika, bet ir proto filosofija (*philosophia rationalis*).

Taigi tiek dialektika, tiek ir didžioji logika, arba proto filosofija, savo objektu laikė tris žmogiškojo intelekto veiksmus. Tiesa, pirmąją discipliną domino šių veiksmų forma, o antroji disciplina daugiausia dėmesio sutelkė į minėtų veiksmų turinį. Bet vis dėlto abi scholastinės

logikos disciplinos siekė to paties tikslo, tai yra pateikti žmogiškajam mąstymui griežtas, aiškias ir tiksliai taisykles, kurių vedamas jis galėtų pasiekti aiškų, tikslų ir tikrą, kitaip sakant, mokslinį Dievo ir jo sukurto pasaulio pažinimą. Tokiu būdu formuluodama taisyklingo mąstymo (mąstymo formos) ir teisingo mąstymo (mąstymo turinio) taisykles kaip bendrąsias ir būtinas mokslinio pažinimo sąlygas, logika buvo bendrasis scholastinių mokslų įrankis, kurio pagrindu plėtojosi visi minėtieji mokslai: metafizika, gamtos filosofija, etika, politinė filosofija, socialinė filosofija, teisės filosofija etc.

DIALEKTIKOS IR DIDŽIOSIOS LOGIKOS FORMOS YPATUMAI

Išanalizavę esmines dialektikos ir didžiosios logikos turinio (objekto) ypatybes pereikime prie šių scholastinės logikos dalių formos aptarimo. Kaip ir kitų scholastinių mokslų, lygiai taip pat ir scholastinės logikos Lietuvoje autorių kūriniai nebuvo savarankiški ir autentiški. Kitaip sakant, tai nebuvo veikalai, kuriuose autoriai savarankiškai keltų problemas bei hipotezes ir lygiai taip pat savarankiškai ieškotų galimų problemų sprendimų ir hipotezių patvirtinimo. Priežastis čia labai paprasta: dėl scholastinio tyrimo metodo autoritarizmo scholastinės logikos tekstai tegalėjo būti autoritetingų filosofų (ir pirmiausiai Aristotelio) kūrybos komentarai ir tęsiniai. Konkrečiau ir detaliau kalbant, minėtų tekstų problematiką nulemdavo komentuojamame veikale nagrinėjamos problemos, o šių problemų sprendimo būdą ir priemones padiktuodavo Katalikų bažnyčios bei konkretaus vienuolių ordino

(pranciškonų, dominikonų, jėzuitų ir pan.) aprobuoti autoritetai.

Tokia autoritetingo teksto komentavimo forma buvo privaloma abiem scholastinės logikos dalims. Todėl tiek dialektikos, tiek didžiosios logikos traktatai, vadovėliai ar paskaitų kursai buvo tik „didžiojo mokytojo“ Aristotelio bei mažesnių scholastinės logikos autoritetų – Porfirijo, Boecijaus, Gilberto Poretano (Gilbert de la Poree, Gilbertus Pictaviensis), Petro Ispano ir kt. – traktatų komentarai kurių nors scholastikos srovių (tomizmo, škotizmo, okamizmo, suarizmo etc.) ar netgi eklektizmo dvasia. Štai dialektikos disciplinoje scholastai komentavo ir interpretavo Aristotelio veikalus „Apie aiškinimą“, „Pirmoji analitika“, „Antroji analitika“, „Topika“, „Sofistinių argumentų paneigimas“ bei Petro Ispano „Logikos suma“. O didžioji logika, be minėtų pirmųjų trijų Stagyriečio traktatų bei Petro Ispano „Logikos

sumos“, komentavo ir analizavo to paties Aristotelio „Kategorijas“ ir neoplatoniko Porfirijo „Įvadą“, aiškinantį minėtąsias kategorijas. Didžiojoje logikoje

taip pat buvo aptariamoms kai kurios idėjos ir koncepcijos iš Boecijaus traktatų „Apie skirstymą“ ir „Apie skirtingybę“ bei Poretano „Šešių pradų knygos“.

IŠVADOS

Kaip ir visa europinė scholastinė logika, Lietuvoje plėtota scholastinė logika susidėjo iš dviejų disciplinų: mažosios logikos, arba dialektikos, ir didžiosios logikos, arba tiesiog logikos. Tiek dialektika, tiek ir didžioji logika savo objektu laikė tris žmogaus intelekto veiksmus: sąvokinių supratimą, teiginį ir samprotavimą. Tiesa, pirmąją discipliną domino šių veiksmų forma, todėl dialektika laikytina tam tikru šiuolaikinės formaliosios logikos atitikmeniu. O antroji scholastinės logikos disciplina daugiausia dėmesio sutelkė į minėtų veiksmų turinį. Todėl didžiąją logiką galime laikyti scholastine pažinimo teorija. Kita vertus, abi scholastinės logikos dalys siekė to paties tikslo, tai yra pateikti žmogiškajam mąstymui griežtas, aiškias ir tikslias taisykles, kurių vedamas jis galėtų pasiekti aiškų, tikslų ir tikrą, kitaip sakant, mokslinį pažinimą.

Scholastinėje dialektikoje buvo pateikiami bendrieji sąvokų, terminų, teiginių, samprotavimų, apibrėžimų, skirstymų principai, loginio kvadrato taisyklės, mokoma, kaip iš vieno teiginių taisyklingai išvesti kitus teiginius. Šie principai, taisyklės ir dėsniai laikytini šiuolaikinės formaliosios logikos teorijų (teiginių logikos, loginių klasių teorijos, modalinės logikos, loginės sekos teorijos, semiotikos ir loginės semantikos) užuomazgomis.

Scholastinė didžioji logika, analizuo-dama pirmąjį intelekto veiksmą, dau-

giausia dėmesio skyrė bendrosioms daiktų prigimtims, arba universalijoms, laikydama jas pirminiais minėto veiksmo objektais. Čia svarstyta universalijų statuso problema, jų pažinimo procedūros, aptartos esminės universalijų savybės, nagrinėtos bendriausios universalijų giminės: 10 Aristotelio kategorijų ir 5 Porfirijo predikabiliai. Nustatant santykius tarp predikabilių ir kategorijų, plačiai remtasi dialektikos dėsniais.

Antrojo intelekto veiksmo – teiginio – analizėje didžioji logika susitelkė ties šio veiksmo prigimtimi, jo pagrindinėmis sudedamosiomis dalimis (daiktavardžiu ir veiksmažodžiu), esminiais teiginio požymiais bei rūšimis. Daugiausia dėmesio čia buvo skiriama konkrečiai teiginio rūšiai – būtiniams, arba visada teisingiems, teiginiams. Būtent šie teiginiai laikyti mokslinio pažinimo sudedamosiomis dalimis.

Nagrinėdama trečiąjį intelekto veiksmą – samprotavimą, arba silogizmą, didžioji logika susitelkė ties jo kilme, pagrindiniais požymiais bei rūšimis. Daugiausia dėmesio čia buvo skiriama konkrečiai samprotavimo rūšiai – įrodymui. Mat scholastinė logika būtent šį iš būtinų teiginių susidedantį silogizmą laikė pažinimo įrankiu, kurio rezultatas yra mokslinis pažinimas. Šis didžiojoje logikoje taip pat sulaukė plačios analizės – čia nagrinėtas mokslo santykis su kitomis žmogiškojo pažinimo formomis,

juslinio patyrimo vaidmuo mokslinio pažinimo procese; pateikiama praplėsta aristotelinė mokslų klasifikacija ir t. t. Tad didžioji logika aprėpė ir tam tikrą mokslo teoriją.

Kaip ir kitų scholastinių mokslų, lygiai taip pat ir scholastinės logikos Lietuvoje autorių kūriniai nebuvo savaran-

kiški ir autentiški. Dėl scholastinio metodo autoritarizmo šios logikos traktatai, vadovėliai ar paskaitų kursai buvo tik Aristotelio bei mažesnių scholastinės logikos autoritetų – Porfirio, Boecijaus, Gilberto Poretano, Petro Ispano ir kt. – traktatų komentarai kurių nors scholastikos srovių ar netgi eklektizmo dvasia.

Literatūra

- Czyrski Alexander. 1668–1669. Logikos paskaitos Vilniaus universitete. Vilniaus universiteto biblioteka, rankraštis F3 – 2055.
- Kruger Sigismundus. 1701–1702. Logikos paskaitos Vilniaus universitete. Vilniaus universiteto biblioteka, rankraštis F3 – 582.
- Ortizius Iacob. 1596–1597. In universam Aristotelis Logicam Summula. In universam Aristotelis logicam commentarii cum questionibus (Vilnae, 1596–1597). Krakow, Biblioteka Jagiellonska, rekopis 2080.
- Plečkaitis Romanas. 1975. *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje. Filosofija Lietuvos mokyklose XVI–XVIII a.* I–II dalys. Vilnius: Mintis.

- Plečkaitis Romanas. 2004. *Lietuvos filosofijos istorija*. I tomas. *Viduramžiai – renesansas – naujieji amžiai*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
- Smiglecius Martinus. 1987. *Commentaria in Organum Aristotelis* (Vilnae, 1586–1587). Edidit L. Nowak. Warszawa: Akademia teologii jezuitickiej, zeszyt 1.
- Valatka Vytis. 2017. Logic at Old Vilnius University: an example of the integrative coexistence of different intellectual discourses, *Studies in East European Thought* 69(2): 131–142.
- Valatka Vytis. 2020. Scholastinė logika Lietuvoje: pradžios klausimas ir metodas, *Logos–Vilnius* 102: 6–13.

Nuorodos

- ¹ Tiesa, kai kurie Lietuvos mokyklose skaityti logikos paskaitų kursai apimdavo tik didžiosios logikos problematiką, kaip antai, vieno žymiausių scholastinės logikos kūrėjų Abiejų Tautų Respublikoje – Martyno Smigleckio (Marcin Smiglecki, Martinus Smiglecius) – Vilniaus universitete 1586–1587 m. skaitytas logikos kursas (Smiglecius 1987).
- ² Išimtis čia buvo suteikiama vien tik dieviškajai būčiai, kuri dėl savo esminės savybės – skaitinio

vienumo – netilpo į jokios universalijų giminės rėmus.

- ³ Plačiau apie universalijų teoriją scholastinėje logikoje Lietuvoje žr. Valatka 2017.

- ⁴ Tad kaip ir pirmojo mąstymo veiksmo analizėje, lygiai taip pat ir likusių intelekto veiksmų aptarime didžioji logika taikė minėtuosius dialektikos dėsnius kaip nuodugnias šių veiksmų turinio nagrinėjimo priemones.